

Din Sosyolojisi Araştırmaları

E-ISSN: 2791-8998

Cilt/Volume: 5, Sayı/Issue: 8, Yıl/Year: 2025 (Nisan/April)

Sekülerleşme Olgusu Bağlamında Ailenin Geleceği

The Future of the Family in the Context of Secularisation

Salih Yalçın

Doktora Öğrencisi, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Felsefe ve Din
Bilimleri ABD, Sivas/Türkiye

winlivehot@hotmail.com / <https://orcid.org/0000-0002-6050-9445>

Makale Bilgisi – Article Information

Makale Türü/Article Type: Araştırma Makalesi/ Research Article

Geliş Tarihi/Date Received: 11.03.2025

Kabul Tarihi/Date Accepted: 24.03.2025

Yayın Tarihi/Date Published: 30.04.2025

Atıf / Citation: Yalçın, Salih. “Sekülerleşme Olgusu Bağlamında Ailenin Geleceği”. *Din Sosyolojisi Araştırmaları* 5/8 (Nisan/April 2025) 58-73.

İntihal: Bu makale, intihal.net yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir.

Plagiarism: This article has been scanned by intihal.net. No plagiarism detected.

CC BY-NC 4.0 | This paper is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial License

Öz

Din ve toplum ilişkilerinin içerisinde bulunduğu karşılıklı etkileşim alanı, din sosyolojisi araştırmalarının temel ilgi sahası içerisinde bulunmaktadır. Dinin bireysel ve toplumsal olarak teklif ve talep ettiği alana karşı verilen cevaplar olumlu veya olumsuz olabilmekte, bununla birlikte kültürel formların içeriğine dahil edilerek benimsenen bir karaktere de büründürülebilmektedir. Bundan dolayı din ve toplum, dinin baskın karakterine uyum sürecinde birtakım farklılıklara uğrayabilmektedir. Bu farklılaşmaların ilk ve öncelikli olarak kadın/erkek ilişkilerine, dolayısıyla da aileye doğrudan etki ettiği öne sürülebilir. Daha yeryüzüne gönderilmeden önce cennette bulundukları konum itibarıyla birlikte ifade edilmiş olan kadın ve erkek, bu birlikteliklerini yeryüzünde varlık sahnesine çıktıktan sonra da devam ettirmişlerdir. Bir kadın ve bir erkekten çoğalarak yeryüzüne yayılan, yayıldıkları ve yerleştikleri bölgelerde tekrar çoğalarak yeni bir hayat kuran insanoğlunun yeryüzü serüveni, kültürel bir yapının da oluşturucusu olarak kadın ve erkek birlikteliği üzerinden tarihsel bir sürecin konusu olmuştur. Tanrı'nın / Yaratıcının muhatabı olarak ortak zeminde ve eşit şartlarda bulunan kadın ve erkek, dinlerin ve kutsal metinlerin de en önemli ilgi alanlarından birini oluşturmuştur. Dinlerin geleneksel anlam evrenleri içinde yorumlandığı dönemde aile yapısı da bu gelenekselliğe bağlı şekillerde anlaşılmıştır. Bununla birlikte sanayileşme, şehirleşme, bireyselleşme ve sekülerleşme gibi modern olgular kadının, erkeğin ve ailenin ifade ettiği anlamı da dönüştürmüş ve dünyanın algılanış şekline bağlı olarak aile kurumu da yeni içerikler kazanmaya başlamıştır. Bu bağlamda çalışmanın konusunu sekülerleşme sürecinin aile kurumuna olan etkisi üzerinden incelemek oluşturmuştur. Çalışmada sanayileşme öncesi geleneksel dönemden sanayileşmeye geçişle birlikte toplumsal yapıda ve ailenin kurumsal kimliğinde meydana gelen farklılaşmanın ortaya konulması amaçlanmış ve çalışma geleneksel-modern kıyaslamasında aile kurumunun geçirdiği dönüşümün sekülerleşme perspektifinden anlaşılmasıyla sınırlandırılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Din Sosyolojisi, Aile, Sekülerleşme, Kadın, Erkek, Gelecek.

Abstract

The field of mutual interaction in which the relations between religion and society exist is within the main field of interest of sociology of religion research. The responses to the space offered and demanded by religion individually and socially can be positive or negative, but it can also be adopted by being included in the content of cultural forms. Therefore, religion and society may undergo some differences in the process of adaptation to the dominant character of religion. It can be argued that these differentiations first and foremost have a direct impact on male/female relations and thus on the family. Men and women, who were expressed together in terms of their position in paradise even before they were sent to the earth, have continued this unity since they appeared on the stage of existence on earth. The earthly adventure of human beings, who spread over the earth by reproducing from a woman and a man, and established a new life by reproducing in the regions where they spread and settled, has been the subject of historical existence through the unity of women and men as the creator of a cultural structure. As the interlocutors of God/Creator, women and men, who are on common ground and equal conditions, have constituted one of the most important areas of interest of religions and sacred texts. In the period when religions were interpreted within traditional universes of meaning, the family structure was also understood in ways related to this tradition. However, modern phenomena such as industrialisation, urbanisation, individualisation and secularisation have transformed the meaning of women, men and family, and the institution of family has started to gain new contents depending on the way the world is perceived. In this context, the subject of this study is to examine the effect of the secularisation process on the family institution. In the study, it is aimed to reveal the differentiation in the social structure and the institutional identity of the family with the transition from the traditional pre-industrialisation period to industrialisation, and the study is limited to understanding the transformation of the family institution in the traditional-modern comparison from the perspective of secularisation.

Keywords: Sociology of Religion, Family, Secularisation, Woman, Man, Future.

Giriş

İnsanın yeryüzünde bulunduğu zaman içinde kendi varlığını sürdürüp ihtiyaçlarını karşılayarak anlamlı bir hayat inşa etme çabası hem bireysel hem de toplumsal süreç içinde gerçekleşmektedir. Bu süreçte ilgili ihtiyaçların giderilerek hem insan ve toplum varlığını hem de türün devamını sağlamak bir kadın-erkek ilişkisi içinde aile kurumunun varlığıyla gerçekleşmekte ve bu bağlamda aile toplumun prototipini oluşturmaktadır. Kan bağı, evlilik veya yasal bağlarla birbirine bağlanan insanların oluşturduğu, mahrem ilişkilerle örülü bir grup olarak tanımlanan aile,¹ siyaset, ekonomi, eğitim ve din gibi toplumsal yapıyı oluşturan temel unsurlardan birini oluşturmaktadır. Bireyin ilk sosyalleşme çevresini oluşturan aile, fiziksel, ruhsal ve sosyal ihtiyaçların giderildiği temel birliktir. Kültür, örf, âdet, gelenek, ahlak ve inanç gibi unsurlardan oluşan değerler dünyasının muhafazası ve aktarılması ve buna bağlı olarak toplumun düzenli bir süreklilik içinde varlığını devam ettirebilmesi aile kurumunun sağlıklı bir şekilde varlığını korumasıyla mümkün olmaktadır. Bu değerler dünyası aile aracılığıyla aktarılırken aynı zamanda ailenin devamını sağlayan bir anlam dünyası olarak da varlık kazanmaktadır. Değeri üreten değil aktaran olarak önemli bir fonksiyona sahip olan aile, değerün üreticisi olan toplumun ve özellikle de dinin temel ilgi sahası içinde bulunmaktadır. Bundan dolayı dinî inanç ve pratiklerden oluşan anlam evreni dünya genelinde aileye özel bir ilgi duymakta ve buna bağlı olarak da ailenin yasal düzenlemelerle ele alındığı mevzuatlar muhafazakâr bir karakterde oluşturulmaktadır.²

Özellikle son birkaç yüzyıl içinde dünya üzerinde yaşanan değişim ve dönüşümlerle birey, aile ve toplumun ifade ettiği anlam ve toplumsal kurumların yapısı önemli bir değişim geçirmiştir. Modernleşme, postmodernleşme, küreselleşme ve sekülerleşme gibi olgular yaşanan değişimin temel belirleyicileri olan dinamikler olarak anlam kazanmıştır. Bu olgular içinde toplumsal kurumların anlamını dinsel temelden farklı bir zemine çekerek farklı anlam formları içinde yeniden ifadelendiren sekülerleşme, aile ve din arasındaki ilişkilerin dönüştüğü sürecin izlenmesinde oldukça önemli bir yere sahiptir. Kutsaldan bir kopuş olarak anlaşılan sekülerleşme süreci dinin etkisinin birey, toplum, kurum ve devletle olan ilişki bağlamında bir azalmaya uğramasıyla karakterize olmuştur. Bu bağlamda doğaüstüne atfedilen güç ve otorite toplumsal hayat üzerindeki etkisini kaybetmiş, geleneksel dinî anlayışların *ontolojik güvenliği* sağlamada sahip olduğu fonksiyon yerini akıl ve bilim gibi dünyevî olgulara bırakmıştır.³ Dinin anlaşılma,

¹ Gordon Marshall, *Sosyoloji Sözlüğü*, çev. Osman Akınhay (Ankara: Bilim ve Sanat yayınları, 2020), 7.

² Abdurrahman Kurt, “Dünden Bugüne Türk Ailesi”, *Dünden Bugüne Türkiye’nin Toplumsal Yapısı*, ed. Mehmet Zencirkıran (Bursa: Dora Yayıncılık, 2013), 337.

³ Mehmet Akgül, “Modernlik-Modernleşme, Postmodernlik, Sekülerleşme ve Din”, *Din Sosyolojisi*, ed. Niyazi Akyüz - İhsan Çapçioğlu (Ankara: Grafiker Yayınları, 2012), 196.

yorumlanma ve pratize edilme şekillerinde yaşanan dönüşümle birlikte dinin doğrudan etki alanı içindeki toplumsal kurumlardan biri olan aile de hem anlam hem de şekil olarak dönüşmüştür. Geleneksel dönemde ifade ettiği geniş ve kuşatıcı anlamlardan ziyade daha bireysel bir görünüm içinde yorumlanan aile, sekülerleşme süreciyle birlikte her ne kadar bir dönüşüm geçirmiş olsa da toplumun ve toplumsal düzenin sürdürülmesindeki önemli konumunu muhafaza etmeye devam etmektedir.

1. Sekülerleşme

Latince aslında “kendi zamanına ait olan” anlamındaki *saeculum* kelimesinden türetilmiş olan *sekülerlik*, ilk zamanlarda Roma İmparatorluğu döneminde düzenlenen festivallerdeki ilahileri ve ritüelleri ifade ederken zamanla anlamında meydana gelen değişimle *bu dünyaya ait olaylarla ilgili* olan durumları ifade eden bir anlam kazanarak dinin dünyevî şeylerden uzaklaşmasını belirtmektedir. Özellikle modern sanayi toplumlarında dinsel inançların, pratiklerin ve kurumların toplumsal önemini yitirdikleri süreci ifade eden sekülerleşme ise,⁴ dinin kurumsal ve örgütlü birlikteliklerine üyelikte gerileme, dinsel ayin ve törenlere katılımda azalma ve evlilik ve cinsellik gibi toplumsal ve ahlâkî pratiklerde dinî prensip ve emirlerin etkisini yitirmesiyle belirginleşen bir olgu olarak kabul edilmektedir. Toplumun organizasyonunda ve işleyişinde dinin rolünün temel problem olarak yer aldığı sekülerleşme, her türlü problemin çözümünde din adamlarının sahip olduğu ayrıcalığın ortadan kalkmasını, kutsal ve doğaüstü unsurların önemini kaybetmesini, dinî inanç ve pratiklerin yerini toplumsal kurumların almasını ve dinin kamusal alandan uzaklaşarak özel alanla sınırlanmasını ifade eden geniş bir anlam yelpazesini ifade etmektedir.⁵ Bu anlayışla birlikte sekülerleşmenin doğrudan dinin kendisine bir tepki ve dinden uzaklaşma değil, *kurumsallaşmış dinden* bir kaçış olduğu, her ülkenin kendi şartları içinde farklı şekillerde anlaşıldığı ve bu anlamda toplumdan topluma değişkenlik gösteren bir yapıya sahip olduğu da ifade edilmektedir.⁶

Birey ve toplumların hayatında dinin bir tür otorite yapısı olarak ifade ettiği anlam alanında bir daralmayı ifade eden sekülerleşme, rasyonalizasyonla birlikte Weber’in *büyük bozumu* olarak ifade ettiği olguyu göstermektedir. Toplumsal yapıda dinin sahip olduğu etkinin azaldığı bu süreçte insanlar arası ilişkilerin düzenlendiği sistem içinde dinin nüfuz alanından çıktığı gözlenmektedir. Dinî prensip ve normların organize ettiği bir toplumsal formasyondan ayrı olarak *kutsaldan arındırılmış* bir dünyanın inşâ edildiği bu süreçte dinî kurumların sahip olduğu inanç

⁴ Marshall, *Sosyoloji Sözlüğü*, çev. Osman Akınhay, 645-646.

⁵ Ali Köse, “Modernleşme, Sekülerleşme ve Din İlişkisi Üzerine Yeni Paradigmalar”, *Kutsalın Dönüşü*, haz. Ali Köse (İstanbul: Timaş Yayınları, 2014), 14.

⁶ İhsan Çapcıoğlu, “Sekülerleşen Toplumda Birey ve Aile”, *Turkish Studies* 13/2 (2018), 24.

yapılarında, ahlâkî kodlarda ve ritüellerde bir gerileme göze çarpmaktadır. Toplumsal ve kurumsal olarak oluşan bu etkilerle birlikte din vicdanının konusu olan *özel alana* sıkıştırılarak bireysel bir motivasyonun konusu haline gelmiş ve bu haliyle *özelleşmiş din* karakteri kazanarak zayıflayan dinî otoritenin karşısında artan bireysel dindarlık biçimleri oluşmaya başlamıştır.⁷ Modernizasyon sürecinde demokratik ve liberal politikalarla birlikte geleneğin zayıflamasına karşılık din, sınıfsal ve ulusal kimliklerin sınırını belirleyip onlara meşruiyet kazandıracak bir gerçeklik olmaya devam etmektedir. Dinin tamamen ortadan kalkmasını değil oluşan yeni şartlara uyumunu ifade eden sekülerleşme, *görünmeyen din*, *sivil din*, *seküler din*, *neoliberal din* gibi isimlendirmelere konu olacak yeni formlarda varlığını devam ettiren bir maneviyat ve dinî inanç bütünlüğünün varlığını da kapsayan bir anlam alanına sahiptir. Kilise gibi kurumsal dinî yapılara üyelik azalsa bile dinin kendisine olan inancın devam ettiğini görmek modern toplumların içinde bulunduğu durumun bir ifadesi olarak kabul edilmektedir. Bu anlamda modern iletişim kaynaklarıyla iç içe devam eden süreçte ortaya çıkan yeni anlayışlar, *hibrit dindarlık* biçimleri ve fundamentalist uyanış hareketlerinin daha fazla inanan bulduğu yapılar olarak ortaya çıkmaktadır.⁸

Sürecin cennette başlayan ilk zamanlarından itibaren çeşitli rivayetlerin konusu olan kadın – erkek ilişkisi; kadının erkeğin kaburga kemiğinden yaratılmasından ölen kocasıyla birlikte gömülmesine, cennetten kovulmanın faili olarak görülmesinden kocanın ve babanın tasarrufu altında bir eşya gibi hayatını devam ettirmesine varacak kadar olumsuz bağlamlarda ele alınmaktadır.⁹ Bununla birlikte rivayet kültürü dışında temel dini metinlerde ele alınış tarzı olumlu özellikler göstermektedir. Kitab-ı Mukaddes’in Tekvin kısmının ilk bölümlerinde ve özellikle de Kur’an-ı Kerim’de yaratılış ve sorumluluk itibarıyla kadın ve erkek eşit bir konumda değerlendirilmiş ve bu doğrultuda ele alınmıştır.

Bu bağlamda cennetten kovulmanın sebebi olarak Şeytan – Havva iş birliğinin kodlandığı İncil ve Tevrat kaynaklı haberler, Hz. Muhammed’e isnad edilen “...İsrailoğullarından da haber verebilirsiniz, bunda bir sıkıntı yoktur...” şeklindeki rivayetlerin öncülüğünde İslam bilgi sistemi içerisine dahil edilerek kaynak muamelesi görmeye başlamıştır.¹⁰

Laik – kutsal, kamusal – özel, kadın – erkek, ruh - beden gibi dikotomik ayrımların önemli yer tuttuğu Batı kaynaklı dünya görüşünün aksine bu ve benzer ikilikler İslam kültürü içerisinde ayrımın değil bütünleşmenin, hayatın bütüncül kavranışının ve ahirete uzanan yolculuğun ayrılmaz

⁷ Mehmet Özey, *Sekülerleşme ve Din* (İstanbul: İbn Haldun Üniversitesi Yayınları, 2020), 153-158.

⁸ Bryan S. Turner, *Din ve Modern Toplum*, çev. Arzu Tüfekçi (Bursa: Sentez Yayıncılık, 2017), 45-46.

⁹ Hidayet Şefkatli Tuksal, *Kadın Karşıtı Söylemin İslam Gelenegindeki İzdişimleri* (Ankara: Otto Yayınları, 2014), 20.

¹⁰ Tuksal, *Kadın Karşıtı Söylem*, 100.

unsurları olarak, yaşanan hayatın tamamını birleştiren bir kuşatıcılıkla ele alınarak değerlendirilir. Bununla birlikte vahyin ruhuna ve maksadına uygun düşmeyen ve Hz. Muhammed'e atfedilen hadis külliyyatı içerisinde, kadın ve erkeğin kul olma konusunda eşit, hak ve sorumluluklar konusunda farklılaştığı ama adil bir zeminin her zaman muhafaza edildiği toplumsal gerçekliğin, kadın aleyhine bozulduğu rivayetlerin varlığı da bir problem olarak karşımıza çıkmaktadır.

Geleneksel ve dinî referansların bireylerin ve toplumların hayatını düzenleme konusunda kaynak olmasında yaşanan azalmayla ifadelendirilen sekülerleşme anlayışına karşı “kurumsallaşmış dinî anlayışlara” karşı bir itiraz şeklinde anlaşılan bir sekülerleşmeden de bahsetmek gerekmektedir. Bu anlamda Peter L. Berger sekülerleşmeye tepki olarak ortaya çıkan dinî hareket ve grupların geliştirdiği doğaüstüne dair inançların gelişim gösterdiğini ve başarılı olduklarını belirtmektedir. Modernleşmeyle sekülerleşmeyi ayırarak her modernleşme çabasının seküler bir görüşe dönüşmeyi zorunlu kılmadığını hatta modern dünyada sekülerleşme karşıtlığının üzerinde önemle durulması gerektiğini belirten Berger, İslam ve Hristiyanlık içinde gelişen fundamentalist hareketlere vurgu yaparak dinin yok olması anlamında bir sekülerleşmeden ziyade dinin anlaşılma ve yorumlanma biçimlerinde yaşanan bir “yer değiştirme”den söz etmek gerektiğini ileri sürmektedir.¹¹ Benzer şekilde Rodney Stark da dindarlık biçimlerinde azalma yaşanacağı, modernleşmenin ve bilimsel gelişmelerin sekülerleşmeye yol açacağı şeklindeki tezlerle karşı çıkarak bugün yaşadığımız dünyada etkisini kaybederek ortadan kaybolacak olgunun din değil sekülerleşme anlayışlarının olduğunu belirtmektedir.¹²

2. Aile

Aile, aralarında belli bir kan ya da akrabalık bağı bulunan insanların bir araya gelerek birbirlerinin duygusal, ekonomik ve sosyal ihtiyaçlarını karşıladıkları toplumun küçük birimini oluşturan sosyal bir kurumdur. Bireylerin toplumsal rollerini öğrenip yerine getirmelerinde aile en önemli etkiyi oluşturmaktadır. Ailenin kültürel ve ekonomik yapısı, inanç düzeyi ve şekli gibi unsurlar da bireyin sosyalleşme sürecinde önemli bir etkiye sahiptir. Aile bireyleri, bireyler ise davranışlarıyla toplumu oluşturur. Bu yüzden aile yapısında meydana gelen değişimler toplumun yapısında da değişmelere sebep olmaktadır.

İlkel toplumsal yapılar içinde ailenin sahip olduğu konum, kutsal bir anlamla karakterize olmuştur. Aile üyelerinin birbirine bağlandığı yapı, kan bağından çok inanç temelleri etrafında

¹¹ Peter Berger, “Sekülerizmin Gerilemesi”, çev. Ali Köse, *Kutsalın Dönüşü*, haz. Ali Köse (İstanbul: Timaş Yayınları, 2014), 50.

¹² Rodney Stark, “Toprağın Bol Olsun Sekülerleşme”, çev. Ali Köse, *Kutsalın Dönüşü*, haz. Ali Köse (İstanbul: Timaş Yayınları, 2014), 90-91.

şekillenen kutsal bir birlik olarak anlaşılmış, kutsalın inşâ ettiği bu birlik kan bağından çok daha güçlü bir dayanışma modeli ortaya çıkarmıştır. Aileyi meydana getiren bireyler tek başlarına kendi bireysellikleriyle değil içinde bulundukları ailesel cemaat içinde bir anlam ifade etmiş, bir aile yapısı olan birliktelikten dışlanmak ve ayrı kalmak felaketle eşdeğer görülmüş ve kurtuluşun da ancak kutsalın kendisinde gerçekleştiği ailevi cemaatle mümkün olabileceğine inanılmıştır.¹³ İçinde bulunduğu zamana, bölgeye, inanç sistemine, sosyal ve ekonomik yapıya göre farklı şekiller alan ve farklı anlamlar ifade eden aile, Yahudi inanç geleneği içinde de sosyal olduğu kadar dini bir topluluk olarak anlam kazanmaktadır. Aile bağlarını koparmanın ataların korumasından mahrum kalmak anlamına geldiği bu yapı, bireysel kimliklerin korunduğu, dinî ve kültürel değerlerin aktarıldığı kutsal bir kurum olarak kabul edilmektedir.¹⁴ Benzer şekilde Hristiyanlıkta da aile sosyal ve medeni bir kurum olmasını, dinî temeller üzerinden ifade edilen anlamla kazanmaktadır. Aile bireyleri arasındaki ilişkinin belirleyici unsuru, Tanrı ile insan arasındaki ilişki ve insanın manevî gelişimine yapmış olduğu katkıyla ifade edilmektedir.¹⁵ İçine doğmuş olduğu cahiliye kültürünün tüm olumsuz uygulama ve unsurlarını ortadan kaldırmak amacıyla Hz. Muhammed aracılığıyla öncelikle indığı topluma ve sonrasında tüm insanlığa bir çağrı olarak varlık kazanan İslam vahyi, kadının ikincil, madun, mağdur ve mazlum konumunu da düzenlemiş ve kadını Allah'ın kulu olma ve Onunla muhatap olup sorumluluk alma noktasında erkekle aynı zemine yerleştirmiş ve aralarında bir ayrım gözetmemiştir.¹⁶ Kur'an ve hadisler perspektifinde kadın ve erkeğe ve ikisi arasındaki ilişkilere emanet bilinciyle yaklaşan İslam, bireylerin kendilerine, birbirlerine ve topluma karşı olan sorumluluklarını yerine getirmiş olmalarını Allah'a karşı bir sorumluluk bilincine sahip olmalarıyla ilişkilendirmiş ve bu anlamda aileyi ahiretle kurulan bir bağ temelinde mutluluğun kaynağı olarak kabul etmiştir.¹⁷

Özellikle Sanayi Devrimi ile birlikte dünyada yaşanan büyük ve hızlı değişimle birlikte tarım tipi toplumlardan modern tipi toplumlara geçilmiş, bu süreçte aile yapısında da değişimler görülmüştür. Sanayi öncesi toplumlarda daha çok geniş aile modeli yaygın olmuştur. Burada ailenin tüm üyeleri üretime aktif olarak katılmıştır. Ailenin yaşadığı ev bir çeşit üretim merkezi olmuştur. Tarıma dayalı olarak devam eden bu modelde aile, ihtiyacı kadar üretim yaparak hayatını devam ettirmiştir. Büyükanne, büyükbaba ve diğer akrabalarla birlikte aynı evin

¹³ Abdurrahman Kurt, "Aile ve Din", *Din Sosyolojisi*, ed. Niyazi Akyüz - İhsan Çapcıoğlu (Ankara: Grafiker Yayınları, 2012), 387.

¹⁴ Kübra Karaköz, "Yahudi Geleneğinde Aile: Tobit Kitabı Örneği", *Oksident*, 6/2 (2024), 258.

¹⁵ Mehmet Âkif Aydın, "Aile", *TDV İslam Ansiklopedisi* (Erişim 13.04.2025)

¹⁶ Çiğdem Gülmez, *Kadına Yönelik Aile İçi Şiddet, Ahlaki Çözülme ve Dindarlık* (Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2014), 136.

¹⁷ Huriye Martı, *Ailem* (Ankara: DİB Yayınları, 2014), 23-24.

paylaşıldığı görülmektedir. Yaşlıların otorite olma özelliği bu tip ailelerde önemli bir etkiye sahiptir. Büyüklere saygı ve onların otoriteleri kutsal bir özellik göstermiştir. Cinsiyetin belirleyici olduğu hiyerarşik bir yapılanma modeline sahip olan geleneksel aile formunda erkek egemen bir anlayışın geçerli olduğunu söylemek mümkündür. Burada evin içini ve çocukların bakımını ilgilendiren işler kadına ait roller olarak belirlenirken evin geçimi, korunması ve bakımına dair işler ise erkeğin üstlendiği görevler olarak öne çıkmıştır.¹⁸

Sanayi toplumlarının ortaya çıkmasıyla birlikte aile yapısında da değişimler görülmeye başlamıştır. Toprağa dayalı yerleşimler yerini fabrikaların bulunduğu yerleşimlere bırakmış, hızlı kentleşmeler yaşanmış ve bu durum köyden kente göçlere sebep olmuştur. Hızlı kentleşme ve plansız bir yapılanma gecekondulaşma, çevre sorunları, hızlı nüfus artışı, yeni hastalıklar gibi birçok soruna da yol açmıştır.

Sanayileşmeyle birlikte geniş aile yapısından çekirdek aile yapısına doğru bir değişim ortaya çıkmıştır. Ev ve işyeri birbirinden ayrılmış, kadınların da çalışma hayatına girmesiyle birlikte evlilik yaşı artmaya başlamış, çocuk bakımıyla ilgili yeni iş alanları oluşmuştur. Kadın haklarıyla ilgili yaşanan gelişmeler de sanayileşmeyle birlikte ortaya çıkan önemli değişimlerden birini oluşturmuştur.

Annenin iş hayatına girmesiyle birlikte ortaya çıkan çocukların bakımı sorunu ilk zamanlarda bakıcılarla çözülmüştür. Zamanla artan masraflar ve yaşanan güven sorunları, babaanne veya anneannenin aile içine çocuk / torun bakıcısı olarak girmesinin önünü açmıştır. Hem tecrübesinden hem de kendi torununa bakıyor olmasının avantajlarından bu şekilde faydalanılmıştır. Bu durum aynı zamanda yaşlıların hayattan kopmadan yaşlılıklarını geçirmeleri konusunda da önemli bir boşluğu doldurmuştur.

Türkiye’de de özellikle kırsal ve kent arasında bu ayrımı görmek mümkündür. 80’li yıllarla birlikte hızlanan köyden kente göç, hızlı ve çarpık kentleşme ve gecekondulaşma gibi sorunlara sebep olmuştur. Bu durum da Türkiye’ye özgü sayılabilecek gecekondulu tipi ailelerin ve bir arabesk kültürün ortaya çıkmasının nedeni olmuştur. Hemşehri ilişkilerinin belirleyici olduğu bu toplumsal yapıda geniş aile özellikleri, ailenin kutsallığı ve koruyucu olma özellikleri varlığını devam ettirmiştir. Bu özelliklerin devam etmesi aile bireylerinin metropol ortamında yaşayabileceği anomik durumlara karşı bir koruyucu olarak işlev görmüş, zaman içinde azalan bu işlev ailenin dönüşümüyle birlikte farklı toplumsal kurumlar aracılığıyla giderilmeye başlanmıştır.

¹⁸ Erdem Gül, *Geleneksel Toplumdan Modern Topluma Ailenin Dönüşümü* (Denizli: Pamukkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2024), 19.

3. Ailenin Dönüşümündeki Etkenler

Özellikle Sanayi Devrimi sonrası Avrupa’da ortaya çıkan sosyal, ekonomik, kültürel ve siyasal değişimler, zaman içinde bütün dünyayı etkilemiş, Türkiye’de de yaşanan değişimler, bireysel ve toplumsal planda köklü yeniliklerin ortaya çıkmasına kapı aralamıştır. Yaşanan gelişmelerle kültürel formlarda ortaya çıkan değişimler, kadın erkek ilişkilerini de etkileyerek dönüştürmüştür. Kadının çalışma hayatına yoğun katılımı, evden ayrılan işyeri, evliliklerin ve çocuk bakımının yapısında ortaya çıkan değişiklikler, ekonomik kazanç temelinde kadının bireyselleşmesine imkân sunan modern dönüşümler Türkiye’de toplumsal yapının kültürel temellerinde ortaya çıkardığı önemli yeniliklerle modernizm etkilerinin ortaya çıkmasının belirtileri olmuştur.

On sekiz ve on dokuzuncu yüzyıllar boyunca devam eden gelişmelerin sonucunda ortaya çıkan Fransız Devrimi ve Sanayi Devrimi gibi olayların genel bir ifadesi olarak kullanılan Aydınlanma dönemi, modernizmin oluşup gelişmeye başlamasıyla dünya genelinde önemli değişimlerin yaşanmasına sebep olmuştur. Geleneksel değer kalıplarının ve dinsel figürlerin zayıflaması, artan kentleşme ve sanayileşme, teknolojik gelişim, kapitalist tüketim ilişkileri, ikincil ilişkilerin ve bireyselleşmenin artması gibi özelliklerle karakterize olan modernizm, aynı zamanda iletişim standartlarının da değişmesine sebep olan geniş bir etki alanı oluşturmuştur. Kuşaktan kuşağa aktarılacak varlığı devam ettirilen kültürel unsurlar, aktarım yöntemlerinin hem şekil hem de içeriğinde yaşanan değişimin de etkisiyle geleneksel konumlarını kaybederek modern bir sürece evrilmeye başlamıştır.¹⁹

Yaşanan modernleşme süreci içinde ortaya çıkan sosyoekonomik değişimler içinde geniş aile yapıları dönüşerek çekirdek aile modelleri ortaya çıkmaya başlamıştır. Tarımsal üretimden sanayi tipi üretime geçişle birlikte yaşanan toplumsal dönüşüm, yaşam süresi, nüfus, okuma yazma oranı, kadın istihdamı ve ailelerdeki çocuk sayısı gibi unsurlarda farklılaşmalar ortaya çıkarmaya başlamıştır. Sanayileşmeyle birlikte bir üretim birimi olmaktan çok tüketim merkezli bir anlayışın konusu olmaya başlayan aile, ebeveynlerle yaşanan bir hane olmaktan çok eş ve çocuklardan oluşan çekirdek aile modeline doğru evrilmiş, bu model Kuzey Amerika ve Batı Avrupa

¹⁹ Harun Kırılmaz – Fatma Ayparçası, “Modernizm ve Postmodernizm Süreçlerinin Tüketim Kültürüne Yansımaları”, *İnsan ve İnsan* 3/8 (2016), 35.

toplumları da dâhil olmak üzere dünyanın birçok bölgesinde en uygun ve temel aile modeli olarak kabul edilmeye başlanmıştır.²⁰

TÜİK tarafından yapılan araştırmalarda Türkiye’de ailenin yapısal özelliklerinde görülen değişim ortaya çıkarılmaktadır. Buna göre 2008 yılında ortalama 4 kişi olan hanehalkı sayısı 2023 yılına gelindiğinde 3.14 kişiye gerilemiş, tek kişilik hane oranı 2015’te %14.4 iken 2023’te %19.7’ye yükselmiş, 2015’te %16.5 olan geniş aile oranı ise 2023’te %13.2’ye düşmüştür.²¹ Benzer şekilde boşanma oranlarında yaşanan artış da ailenin yapısal özelliklerinde dönüşümlere sebep olmuştur. 1993 yılında 27.725 olan boşanma sayısı 2017 yılında 128.411’e yükselmiş, bu zaman aralığında genel nüfus 1.4 kat artarken boşanma sayısı 4.5 kat artış göstermiştir. Ailelerin sahip olduğu ortalama çocuk sayısı da 1960’lı yıllarda 6 iken 2017 yılında 2.1’e kadar gerilemiştir.²² Bu şekilde geleneksel aile yapısı dönüşüme uğrarken modern anlamda çekirdek aile modelleri ve alternatif yaşama biçimleri oluşmaya başlamıştır. Bu bağlamda sekülerleşme sürecinin ailenin anlam ve tanımında değişimler meydana getirdiğini ve gelenekselden ayrı aile modellerinin oluşmasına etki ettiğini söylemek mümkündür.

4. Din Perspektifinden Toplum ve Ailedeki Dönüşüm

Değişim, toplumlar için kaçınılmaz bir durumdur. Her toplum, zaman içerisinde az veya çok, ileriye veya geriye doğru değişim gösterir. Dolayısıyla toplum, dinamik karaktere sahip bir varlık olarak karşımıza çıkmaktadır.

Değişim, zaman içerisinde yaşanan bir durumdur. Toplumsal değişim de zamana bağlı olarak meydana gelen tarihsel bir süreçtir. Toplumsal yapıyı meydana getiren sosyal ilişkiler ağında ve bunları belirleyen sosyal kurumlarda oluşan değişiklik olarak ifade edilen toplumsal değişim, tarihsel bir referans noktasına sahip olmak, kesintisiz ve kolektif olmak gibi özelliklerle karakterizedir.²³

Nesnel bir karaktere sahip olan ve objektif anlamlar barındıran toplumsal değişim, toplumun kendisinde olduğu gibi toplumu oluşturan bireylerin zihinsel dünyalarında, anlam arayışlarında, sosyal ilişkilerinde de farklılıklara neden olmakta ve yeni yapısal unsurların ortaya çıkmasına sebep olmaktadır. Olumlu ve olumsuz / ileriye ve geriye doğru gerçekleşebilecek olan bu farklılaşma, savaş ve doğal afet gibi sebeplerle meydana geldiğinde geriye doğru bir değişime

²⁰ William A. Haviland vd., *Kültürel Antropoloji*, çev. İnan Deniz Arguvan Sarıoğlu (İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2008), 476.

²¹ Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK), “TÜİK Ana Sayfa Veri Portalı” (Erişim 17 Nisan 2025).

²² Volkan Ertit, *Sekülerleşme Teorisi* (Ankara: Liberte Yayınları, 2019), 282-283.

²³ Ejder Okumuş, *Toplumsal Değişme ve Din* (İstanbul: İnsan Yayınları, 2015), 22.

neden olabilirken, önemli keşifler ve büyük dinlerin ortaya çıkmasında olduğu gibi ileriye doğru bir değişimin de habercisi olabilmektedir.

Hız. Adem ve eşi Havva'nın cennette İblis'le yaşadıkları olay ve sonrasında kendilerine yasaklanan ağaçtan yemeleriyle dünyaya gönderilmeleri, insanlığın yeryüzünde yaşama serüveninin başlangıcını oluşturmaktadır. İkamet ettikleri ve canlarının istediği her şeyden dilekleri gibi faydalandıkları ortamda eşsiz bir imkana sahipken yasaklanan ağaçtan tadarak bulundukları konumu kaybetmeleriyle başlayan süreç, gönderildikleri dünya ile birlikte değerlendirildiğinde mekana dayalı fiziksel bir hareketlilik olarak anlaşılmaya müsait bir imkan sunmaktadır. Bu bağlamda insanın yeryüzünde yaşama sürecinin, fiziksel bir sosyal hareketlilik bağlamında göçle başladığını söylemek mümkündür.

Kavimler Göçü, Türklerin Orta Asya'dan dünyanın farklı bölgelerine yaptıkları göçler ve coğrafi keşifler sonucu Avrupa'dan Amerika ve Avustralya gibi bölgelere yapılan göçler tarihte önemli sonuçlara yol açmış büyük göçler olarak bilinmektedir. Coğrafi mekan üzerinde birçok farklı sebepten dolayı meydana gelen bir hareketlilik olarak göç, hem terkedilen eski mekanda hem de özellikle yerleşilen yeni mekanda önemli değişimlere sebep olan bir olgu olarak karşımıza çıkmaktadır.

İşsizlik, ekonomik krizler, siyasi istikrarsızlık, savaş ve ekolojik faktörler gibi göçe itici bir etkiye sebep olan etkenler olduğu gibi gidilen ülkenin refah seviyesi, kültürel çoğulculuk ve dini hoşgörü ortamı gibi çekici etkenler de göçe sebep olabilmektedir.²⁴

Tüm bu bahsedilen etmenlerin yanı sıra köyden kente olan göç ve Sanayi Devrimi'nin etkileri, geleneklere bağlı olarak yaşanan kırsal hayatı ve öz emeğe bağlı geniş aile kurumunu zayıflatmış; ailelerin fertleri kolektif bilinçle bir arada yaptığı işlerin yerine bireysel uğraşlara yönelmişlerdir. Sonrasında her bireyin eğitime ulaşmasıyla beraber ortalama onbeş yılını ev dışında geçiren yeni nesillerin yetişmesi, tarım ve hayvancılıkla uğraşının azalması, büyük ailelerin ayakta kalmasını zorlaştırmıştır. Din ve dine bağlı değerler dünyası da bu dönüşüme bağlı olarak kitleler üzerindeki etkisini yitirmeye başlamış ve bir tür “büyü bozumu”nun yaşanmasına neden olmuştur.

Toplumu ve bireyi koruma amacıyla her din gibi İslam da aile konusunda muhafazakar bir tutum takınmış, evliliği teşvik etmiş, neslin devamı ve haramlardan uzaklaşma konusunda aileyi toplumsal bir temel olarak kabul etmiştir. Dinin yarısının evlenmeyle tamamlanacağını belirten Hz. Peygamber, kendilerini Allah'a adanmak isteyen sahabenin evlenmemek üzerine ettiği

²⁴ Marshall, *Sosyoloji Sözlüğü*, çev. Osman Akınhay, 685.

yeminin yanlış olduğunu belirterek ruhbanlık türü bir hayatı yasaklamış, kendisi de örnek olarak evliliği teşvik etmiştir.²⁵

5. Sekülerleşme Perspektifinden Toplum Ve Ailedeki Dönüşüm

Sekülerleşme, metafizik alanın fizik alan üzerindeki belirleyici etkisinin ortadan kalktığı süreci ifade eder. Batıda meydana gelen bilimsel gelişmeler, bu sürecin ortaya çıkmasında en büyük etkiye sahip olmuştur. Doğa yasalarının keşfiyle birlikte doğaüstüne ve o alana ait güce sahip olduğunu iddia eden ortaçağ kilise zihniyeti, önemli bir yara alarak etkisini yitirmiştir. Süreç modernleşmenin ortaya çıkıp devam etmesiyle varlığını sürdürmüştür.

Egemen küresel güç haline gelen Batı'nın etkisi tüm dünyada olduğu gibi Türkiye'de de görülmektedir. Özellikle bilimsel ve teknolojik gelişmelerin yansımalarını ülkemizde de görmek normal bir durum olmuştur. Bununla birlikte Batıda yaşanan sekülerleşme sürecinin ülkemizde nasıl ve ne kadar etkili olduğu tartışmalı bir konu olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak modernleşmenin ve buna bağlı ortaya çıkan teknik gelişmelerin, doğaüstünün etkisinin azalması anlamında bir sekülerleşmeye neden olduğu gerçeği inkar edilemez.

Yaşanan teknolojik gelişmeler ve bu gelişmelerin hayatın tamamını etkilemesi, yeni nesillerde doğaüstüne dair algıların farklılaşmasına neden olmuştur. Önceden korkulan gökgürültüsü birazdan yağacak olan yağmurun habercisi, korkutucu depremler yer kabuğu hareketleri, meydana gelen seller ağaç kesmenin ve çarpık kentleşmenin doğal sonuçları olarak algılanmaktadır. Önceden doğaüstü olan şey bugün "doğal" olarak kabul edilmekte ve yorumlanmaktadır.

Bu anlamda Türk toplumunda bir sekülerleşmeden bahsetmek mümkündür. Bununla birlikte özel televizyon kanallarında, gazetelerde, internet sayfalarında fal ve astroloji ile ilgili bölümlerin bulunması, sekülerleşmenin doğaüstüne olan ilgiyi azaltmakla birlikte yeni inanış şekillerini ortaya çıkardığını da göstermektedir. Özellikle televizyonların sabah programlarında yapılan burç yorumları bunun basit bir örneğidir.

Dünyada yaşanan sekülerleşmeye bağlı olarak Türkiye'de de yaşanan sürecin, kadın-erkek ilişkileri, flört, arkadaşlık ve cinsellik gibi aileye atfedilen anlamları belirleyen olgularda değişimlere neden olduğu söylenebilir. Sekülerleşmenin neden olduğu geleneksel ve dinî referans dünyalarında yaşanan anlam kaybına bağlı olarak nişanlıların el ele dolaşmalarının bile hoş karşılanmadığı durumlardan evlilik dışı ilişkilerin normalleştiği bir zihin dünyasına doğru değişim görülmeye

²⁵ Fatma Bayraktar Karahan, *İslam'da Aile* (Ankara: DİB Yayınları, 2019), 19.

başlanmıştır. Bu bağlamda yapılan çalışmalar mahremiyet ve kutsal anlayışlarındaki dönüşümü gösteren bir veri olarak kabul edilmektedir. Bu araştırmalarda nikahsız birlikteliklerin ve boşanmaların arttığı, ailelerin sahip olduğu çocuk sayılarının azaldığı ve muhafazakâr düşüncenin “kabul edilemez” olarak kabul edip Allah’ın gazabına neden olacağına inandığı eşcinsel birlikteliklerin arttığı gözlenmektedir. 2014 yılında Türkiye’de ilk eşcinsel evliliğin yapılması, eşcinsel yaşantı biçimlerinden rahatsızlık duymayanların oranındaki artış, tesettür biçimlerinde yaşanan dönüşüm ve geleneksel halk inançlarının etkisindeki azalma ve çocuklara verilen isimlerde modern çağrışımlı tercihlerde artış gibi faktörler, Türkiye’de yaşanan sekülerleşmenin aile anlayışlarına etkisini göstermesi bakımından önemli kabul edilmektedir.²⁶

Sonuç olarak Türk toplumunda, yaşanan gelişmelerle birlikte bir sekülerleşmeden bahsetmek mümkündür. Ancak bununla birlikte Türk toplumunda din / inanç alanı bireysel ve toplumsal tercih, tavır ve davranışlarda önemini korumaya devam etmektedir. Küresel düzlemde yaşanan sekülerleşmeye paralel olarak Türkiye’de de bir sekülerleşme sürecinin yaşanıyor olmasını, sekülerleşmenin farklı tanımları ve dinin / kutsalın önemini koruduğu gerçeğiyle birlikte değerlendirmek daha doğru yorumlar yapabilmeye imkan verecektir.

Sonuç

Sekülerleşme, modern toplum yapıları içinde geleneğin ve dinî değerlerin ifade ettiği anlamı dönüştürmüş ve buna bağlı olarak toplumların bu değer yapılarıyla olan ilişkilerini de etkilemiştir. Yaşanan dönüşüm aile yapılarında da farklılaşmalara sebep olmuş, dinî norm ve değerler etrafında örgütlenen aile kurumunun geleneksel yapısı artan bireyselleşme, kadının çalışma hayatına katılması ve ekonomik refah gibi etkenlerle birlikte yeni formlar almaya başlamıştır. Özellikle sanayileşme ve kentleşme ile birlikte hızlanan sekülerleşme süreci bir yandan aile bireyleri arasındaki ilişkileri dönüştürürken diğer yandan da aile içi rol dağılımlarını etkileyerek üyelerin sorumluluklarını da yeniden şekillendirmiştir. Bu bağlamda geleneksel yapılar içinde dinî normların ve geleneksel değerlerin belirlediği kurallar etrafında gerçekleşen evlilik ve ebeveynlik rolleri, yaşanan sekülerleşme süreciyle birlikte bireysel tercih ve özgür iradeye dayalı bir yapıya evrilmiştir. Buna bağlı olarak geniş aile yapıları yerini çekirdek aile yapılarına bırakmış, artan evlilik dışı ilişkiler ve boşanmaların etkisiyle de tek ebeveynli aile modellerinde artışlar görülmeye başlamıştır.

²⁶ Ertit, *Sekülerleşme Teorisi*, 278-299.

Her ne kadar sekülerleşme süreci geleneksel aile yapılarında bir dönüşüme neden olmuş ve dinî değerlerin etkisinde bir azalmaya sebep olmuşsa da bireylerin evlilik tercihlerinde daha özgür davranabilecekleri imkanların ortaya çıkmasına, kadın haklarında artan bir farkındalığa ve çocukların gelişim sürecine verilen önemin artmasına da kapı aralamıştır. Olumlu ve olumsuz etkileri göz önüne alındığında sekülerleşme süreci, toplumsal dayanışmada ve geleneksel değer kalıplarının etkisinde yaşanan azalma, toplumsal yapıyı bir arada tutan bağların çözülmesi, artan bireyselleşme ve buna bağlı olarak ortaya çıkan yalnızlıklara sebep olması yönünden eleştirilere uğramıştır. Sürece ailenin geleceği açısından bakıldığında ise farklı kültürel ortamlarda farklı şekillerde yaşanmasına bağlı olarak çeşitli aile biçimlerinin ortaya çıkmasına neden olduğu söylenebilir. Bu anlamda sekülerleşme bir yandan aile kurumunu ve geleneksel değer dünyasını aşındıran bir etki üzerinden değerlendirilirken diğer yandan bireysel hak ve özgürlüklerin arttığı bir olgu olarak kabul edilebilmektedir.

Sonuç olarak sekülerleşmenin toplumların ve aile kurumunun yapısal temellerinde bir dönüşüme sebep olduğu söylenebilir. Bununla birlikte ailenin sekülerleşme etkisinde geleceğinin nasıl bir yol izleyeceği, bireylerin ve toplumların geleneksel değer kalıplarıyla modern yaşam tarzları arasında kuracakları dengeye, aile kurumunun yaşanan bu dönüşüme nasıl uyum sağlayacağına göre değişecektir. Bu anlamda sekülerleşme aileyi ortadan kaldırmayı amaçlayan bir olgu değil onu yeni anlam dünyaları etrafında düzenleyen bir dinamik olarak kabul edilebilir. Bu bağlamda modern toplumların ortaya çıkan yeni yaşam dünyalarına uyum sağlayacak ve aileyi bu dünyalar etrafında yeniden örgütleyecek norm ve değerler üretmesi gerekebilecektir.

Kaynakça

- Akgül, Mehmet. "Modernlik-Modernleşme, Postmodernlik, Sekülerleşme ve Din", *Din Sosyolojisi*. Ed. Niyazi Akyüz, İhsan Çapçioğlu. 181-210. Ankara: Grafiker Yayınları, 2012.
- Aydın, Mehmet Âkif. "Aile". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. Erişim 13 Nisan 2025. <https://islamansiklopedisi.org.tr/aile>.
- Berger, Peter. "Sekülerizmin Gerilemesi". çev. Ali Köse. *Kutsalın Dönüşü* Ed. Ali Köse. 40-59. İstanbul: Timaş Yayınları, 2014.
- Çapçioğlu, İhsan. "Sekülerleşen Toplumda Birey ve Aile". *Turkish Studies* 13/2 (2018), 19-34.
- Ertit, Volkan. *Sekülerleşme Teorisi*. İstanbul: Liberte Yayınları, 2019.
- Gül, Erdem. *Geleneksel Toplumdan Modern Topluma Ailenin Dönüşümü*. Denizli: Pamukkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2024.
- Gülmez, Çiğdem. *Kadına Yönelik Aile İçi Şiddet, Ahlaki Çözüm ve Dindarlık*. Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2014.
- Haviland, William A. vd. *Kültürel Antropoloji*. çev. İnan Deniz Arguvan Sarıoğlu. İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2008.
- Karaköz, Kübra. "Yahudi Geleneğinde Aile: Tobit Kitabı Örneği". *Oksident* 6/2 (2024), 257-271.
- Karahan, Fatma Bayraktar. *İslam'da Aile*. Ankara: DİB Yayınları, 2019.
- Kırılmaz, Harun - Ayparçası, Fatma. "Modernizm ve Postmodernizm Süreçlerinin Tüketim Kültürüne Yansımaları". *İnsan ve İnsan* 3/8 (Kasım 2016), 32-58.
- Köse, Ali. "Modernleşme, Sekülerleşme ve Din İlişkisi Üzerine Yeni Paradigmalar". *Kutsalın Dönüşü* Ed. Ali Köse. 11-39. İstanbul: Timaş Yayınları, 2014.
- Kurt, Abdurrahman. "Aile ve Din", *Din Sosyolojisi*. Ed. Niyazi Akyüz, İhsan Çapçioğlu. 387-399. Ankara: Grafiker Yayınları, 2012.
- Kurt, Abdurrahman. "Dünden Bugüne Türk Ailesi" *Dünden Bugüne Türkiye'nin Toplumsal Yapısı*. Ed. Mehmet Zencirkıran. 337-364. Bursa: Dora Yayıncılık, 2013.
- Marshall, Gordon. *Sosyoloji Sözlüğü*. çev. Osman Akınhay, Derya Kömürcü. Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 2020.
- Okumuş, Ejder. *Toplumsal Değişme ve Din*. İstanbul: İnsan Yayınları, 2015.
- Özay, Mehmet. *Sekülerleşme ve Din*. İstanbul: İbn Haldun Üniversitesi Yayınları, 2020.
- Stark, Rodney. "Toprağın Bol Olsun Sekülerleşme". çev. Ali Köse. *Kutsalın Dönüşü* Ed. Ali Köse. 60-99. İstanbul: Timaş Yayınları, 2014.
- Tuksal, Hidayet Şefkatli. *Kadın Karşıtı Söylemin İslam Geleneğindeki İzlenimleri*. Ankara: Otto Yayınları, 2014.

Turner, Bryan S. *Din ve Modern Toplum*. çev. Arzu Tüfekçi. Bursa: Sentez Yayıncılık, 2017.

TÜİK, Türkiye İstatistik Kurumu. "TÜİK Ana Sayfa Veri Portalı". Erişim 17 Nisan 2025.

<https://data.tuik.gov.tr>